

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA'NIN “KIZILIRMAK KIYILARI” ŞİİRİNİ SOSYOLOJİK OKUMA DENEMESİ*

YAŞAR ŞİMŞEK*

ÖZET

Edebiyatın diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi, edebî ürünlerin değerinin ortaya konulması konusunda yeni bakış açıları getirmiştir. Edebiyat ve sosyoloji de, birbirini etkileyen iki farklı disiplin olarak ortak kaynakları ve malzemeleriyle çeşitli araştırmalarda kullanılmıştır. Edebiyat eserlerinin incelenmesinde sosyolojinin imkânlarından yararlanılması, eser ve metin incelemelerine yeni anlamlar katmıştır. İnsan ve toplumu anlatması açısından edebiyat eserleri, yaşanan hayatı yansıttığı ve toplumun çeşitli meselelerine değindiği için sosyolojik okumalara da ihtiyaç duymuştur.

Şiir eleştirilerinde de, sosyolojik öğelerin dikkate alınmasının gerekli olduğu düşüncesi, birçok eleştirmen tarafından vurgulanmıştır. Daha çok roman ve öykü incelemelerinde kullanılan bu tarz yaklaşımlar, “edebiyat sosyolojisi” disiplini ve “sosyolojik eleştiri” yöntemi içinde değerlendirilmiştir. Şiir çözümlenmesinde daha çok biçim ve teknik incelemeler üzerinde durulmuş, şiirin sosyolojik bir olgudan beslendiği gerçeği çoğunlukla ihmal edilmiştir.

Bu çalışmada, edebiyat sosyolojisi ve sosyolojik eleştiri yöntemi açısından oldukça zengin bir metin olan Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın “Kızılırmak Kıyıları” şiiri incelenmiştir. Şiir, yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel şartlarını göz önünde bulundurularak sosyolojik okuma yöntemiyle ele alınmıştır. Şiirin toplumsal gerçekliği yansıtması açısından taşıdığı değer gösterilmeye çalışılmıştır. Şiir, “iç okuma” ve “dış okuma” yöntemleriyle incelenerek, sosyolojik eleştirinin ve edebiyat sosyolojisinin imkânlarıyla değerlendirilmiştir. İç okuma yöntemiyle şiirin bütünü açıklanarak bir içerik analizi yapılmıştır. Dış okuma yöntemiyle ise, eserin ortaya çıktığı veya yazıldığı dönemin toplumsal koşulları belirtilerek toplumla kurduğu ilişkisi ve etkileşimi ele alınmıştır. Ayrıca şiirin, eser-sanatçı, eser-okur bağlamından hareketle kültürel, sosyal ve düşünce boyutu yorumlanmaya, değişim ve dönüşümlerini açıklanmaya ve şiirdeki sosyolojik olguların hayata yansıyan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fazıl Hüsnü Dağlarca, sosyolojik eleştiri, edebiyat sosyolojisi, şiir, toplum.

* Bu yazı, 21-23 Mayıs 2012 tarihlerinde Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından düzenlenen *IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu*'nda sunulmuş olan bildiri metni üzerinde birtakım değişiklikler ve yeni eklemeler yapılması suretiyle hazırlanmıştır.

* Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: yasar.simsek@gop.edu.tr

A STUDY SOCIOLOGICAL INTERPRETATION POETRY 'KIZILIRMAK KIYILARI' BY FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA

ABSTRACT

Literature's relationship with other science disciplines brought new perspectives to presenting the importance of literature works. Both Literature and sociology, two different but interrelated disciplines have been used with their shared resources and materials for research. Use of sociology in literature work studies brought new meanings to literature studies. Since literature works describe human and society, common life, and problems of the society; they require sociological reading.

Many critiques argued that sociological issues have to be considered in poem critiques. This type of approaches, more often used in novel and story studies, have been considered in "literature sociology" discipline and "sociological critique" methods. In poetic deciphering more often form and technique have been emphasized and poems roots in sociological phenomena have been disregarded.

In this study, "Kızılırmak Kıyıları" (Shores of Kızılırmak) by Fazıl Hüsni Dağlarca, which is very rich in terms of literature sociology discipline sociological critique, have been analyzed. Sociological reading method has been used considering the social and cultural conditions of the period, in which this poem was written, for this poems analysis. Our analysis tried to show the value regarding how well this poem represented the social reality. Poem have been studied with both "internal reading" and "external reading" methods and analyzed with literature sociology, sociological critique methods. With internal reading method poem's overall meaning have been described and content analysis was performed. How this poem established a relationship with the society and how it interacted with the society have been shown with external reading method, by way of describing the social conditions of the period in which the poem was written. Also, related to poem, by starting from the work-artist, and the work-reader perspectives; cultural and social thought dimensions have been interpreted, change and transformations have been described, and how poem's social views represented in life have been presented.

Key Words: Fazıl Hüsni Dağlarca, sociological critique, literature sociology, poem, society.

GİRİŞ

Sanatın sosyolojik bir imkân dâhilinde ele alınmasının gerekliliği öteden beri tartışılan meselelerden biridir. Güzel sanatlar içinde yer alan ve söz/anlatma sanatı olarak değerlendirilen edebiyat en kısa tanımıyla; "*Duygu, düşünce ve hayallerin okuyucuda heyecan, hayranlık ve estetik zevk uyandıracak şekilde sözle ifade edilmesi sanatıdır.*"¹ Bu genel tanımın yanında edebiyat;

¹ M. Orhan Okay, "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1994, s. 396.

hayatı ve hayatın içinde meydana gelen hadiseleri ele alır, yaşanmışlıkları anlamaya çalışır. Olayları, durumları ve yaşanmışlıkları bir kurgusalılık içinde anlatmayı ve göstermeyi amaçlar. Hayatın sanatla ve edebiyatla olan etkileşimi ve ilişkisi edebiyata dair sosyolojik incelemelerin temelini oluşturur. Edebiyatla ilgili sosyolojik yaklaşımlar ise; edebiyatın tek başına var olmadığı düşüncesiyle edebî esere yaklaşır. Edebiyat eserlerinin -sanatçının bir sosyal varlık olarak yaşadığı- sosyal çevrenin içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder.² Bu bağlamda ortaya çıkmış bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisi, edebiyat eserini sadece kendi gerçekliği içinde ele almakla yetinmez. Sanatçı, yazıldığı çevre, içinde var olduğu sosyal ortam ve şartlarla birlikte toplumsal süreçlerin eşliğinde anlamaya, okumaya ve açıklamaya çalışır.³ Wellek ve Warren dediği gibi; *"Edebiyat hayatı temsil eder; hayat ise, geniş ölçüde sosyal bir gerçektir."*⁴ Bu yönüyle değerlendirildiğinde edebî eserin, sanatçının hatta okurun toplumuyla ilişkisi, etkileşimi ve iletişimi, sosyolojik okumaların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Edebiyat ve toplum etkileşimi, edebiyat sosyolojisinin toplumla ve toplumsal olgularla ilgisini öne çıkarmaktadır. Ayrıca, *"edebiyatın sosyolojik imkânı, toplum sorunlarının incelenmesi, açıklanması ve yorumlanmasında edebiyatın göz önünde bulunması gerektiğini"*⁵ düşündürmektedir.

Sosyolojik inceleme yöntemleri, edebiyat-toplum ilişkisini değerlendirirken bu iki alan arasındaki bağları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Edebiyat toplumla ilgili durumları anlatırken, toplumsal şartlardan, geçmişin ve günün yaşantılarından bir yönüyle etkilenmektedir. Özellikle edebiyatın, duygu ve düşünceleri aktarırken topluma dair bir gerçekliği yansıttığı düşünüldüğünde edebiyat eserlerinin insan ve toplum merkezinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Aynı zamanda, *"Edebiyat, gerçekte, sosyal olayların bir yansıması değil, fakat bütün tarihin ruhu, özü ve özetidir."*⁶ Çünkü edebî metinler toplum içinde doğarlar, gelişirler ve süreklilik kazanırlar. Geçmişe ve geleceğe dair anlamlar, değerler ve özellikler taşırlar. Geçmişin ruhunu ve zihniyetini yansıtır. Hippolyte Tain'in dediği gibi, *"Eserler gelişi güzel gökten inmez, onların yaratıcıları, ülkelerinin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşulları tarafından belirlenmişlerdir."*⁷ Kemal Karpat'ın, *"Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı şüphesiz edebiyat olacaktır"*⁸ ifadesi de edebî eserlerin sosyal hayatı yansıttığını, ondan izler taşıdığını göstermekte bu nedenle, Türk edebiyatına edebiyat sosyolojisinin penceresinden bakmanın gerekliliğini desteklemektedir. Sosyolojik eleştirinin edebî eser ve sanatçı bağlamında önemini, Mehmet Önal'ın şu sözleriyle anlamlandırmak yerinde olacaktır:

*[Sosyolojik eleştiri]; edebî eserin fonksiyonundan yola çıkan; onu, toplum açısından değerlendiren bir anlayıştır. Bu metoda göre, sanat eseri, sosyal hayat içerisinde bir eleman olarak değerlendirilmelidir. İstese de istemese de sosyal hayattan örnekle olarak eser oluşturan ve bu eseri sosyal hayata yansıtan sanatçının kendisi de sosyal hayatın bir parçasıdır."*⁹

Sosyolojik eleştiri yönteminde eser, sosyal hayatın en önemli yansıtıcısı durumundadır. Onun içinden çıkmış ve onu aksettiren tarafıyla önem kazanmıştır. Sanatçının da, sosyal hayatın

² Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 83.

³ Köksal Alver, "Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 26, Konya 2011, s. 66.

⁴ Rene Wellek-Austin Warren, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, Çev: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 123.

⁵ Köksal Alver, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", (Ed. Köksal Alver), **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yay., Ankara 2006, s. 11.

⁶ Rene Wellek-Austin Warren, **age**, s. 125.

⁷ Berna Moran, **age**, s. 84.

⁸ Kemal Karpat, **Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, Varlık Yay., İstanbul 1962, s. 10.

⁹ Mehmet Önal, **Edebiyat Sanatı**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2012, s. 354-355.

içinden geldiği ve yetiştigi düşünülürken sanat eserinin sosyolojik konumu daha bir anlam ifade edecektir. Daha çok roman ve öykü incelemelerinde, değerlendirilmelerinde kullanılan bu türden yaklaşımlar, edebiyat sosyolojisinin konusu olmuş, bu tarz çalışmalar edebiyatın sosyolojik imkânları bağlamında ele alınmıştır. Turan Karataş, edebî metinlerin incelenmesinde edebiyat sosyolojisinin gerekliliğini ve önemini şu sözlerle belirtmiştir:

“Bir edebiyat eserini mümkün olduğunca doğru bir şekilde yorumlayabilmek, edebî metinleri keyfî ve hayalî birtakım yorumların kurbanı olmaktan kurtarabilmek ve insan hallerinin edebî eserlere akseden yönlerini belirlerken yolumuza çıkan engelleri aşabilmek için, sistemli bir saha olan edebiyat sosyolojisine ihtiyaç vardır. Ayrıca, edebiyat sosyolojisi sayesinde, millî tarihlerde satır aralarında kalan insan hallerini ve bunların bir edebî eserin yapısına tesirlerini açık bir şekilde görme fırsatı buluruz.”¹⁰

Şiir çözümlerinde ise, şiirin sosyolojik bir olgudan beslendiği gerçeği çoğunlukla ihmal edilmiştir. Ancak burada, şiir incelemelerinde sık sık başvurulan bir kaynak olan Mehmet Kaplan’ın şiir tahlillerini/çözümlerini ayrı tutmak gerekir.¹¹ Zira “Kaplan’ın tahlil anlayışına göre sanatkâr mensup olduğu devrin siyasî ve sosyal çevresiyle yakından ilgilidir.”¹² Bu yönüyle bakıldığında Mehmet Kaplan, şiir çözümlerinde kimi şiirleri edebiyat sosyolojisinin imkânları dâhilinde ele almış ve değerlendirdiği bazı şiirlere sosyolojik eleştiri yöntemiyle yaklaşmıştır. Günümüzde de, şiir eleştirilerinde, sosyolojik öğelerin dikkate alınması veya sosyolojik okumaların gerekli olduğu düşüncesi çoğu kez dile getirilen bir durumdur. Özellikle her şiirin kendine özgü bir okuma gerektirdiği düşünülürken bazı şiirlerin sosyolojik okuma yöntemiyle incelenmesi veya çözümlenmesi önem arz etmektedir. Şiir dilinin gerçek anlamından daha çok yan anlamlara, benzetmelere, imgelere ve mecazlara başvurması ondan yeni anlamlar üretmeyi daha mümkün kılmaktadır. Ayrıca, şiirin yeni yorumlara ihtiyaç duyduğu ve değişik bakış açılarıyla ele alınmasının gerekliliği düşünülürken, sosyolojik incelemelerin bir boşluğu doldurabileceğini söylemek mümkündür.

Ayrıca, şiirin ve şairin ne söylediği yanında, zamanla okurun eserden neyi anladığı hususu da, sosyolojik okumalar içinde değerlendirilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında şiir, sadece şairin duygu dünyasını ya da metnin çevrelediği alanı temsil etmez. O aşkın bir okuma içinde ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Ayrıca, topluma bakan, onu yansıtan yönüyle de incelenmeli, farklı okuma ve değerlendirme yollarına başvurulmalıdır. Adorno’un ifade ettiği gibi, “sanat yapıtı üzerine düşünüm de, evrensel ve içerici bir şeyi bulanık biçimde hissetmekle yetinmeyip yapıtın toplumsal içeriğini somut olarak soruşturma”¹³’yı da gerektirmektedir.

Sosyolojik Bağlamda Şaire Bakmak

Sosyolojik eleştiri yönteminde şairin önemi yadsınamaz. Onlar geniş duygu ve düşünce dünyalarıyla hayatın içinde toplumla birlikte var olmuşlardır. İç dünyalarını ören, bireysel hayatlarını saran her şey, toplumla ve sosyal hayattan akseden şeylerle bir anlam kazanır. Şairler, içinde yaşadıkları toplumun özelliklerini, sosyal çevre içindeki duyularını ve bir kültüre aidiyetlerini şiir vasıtasıyla ortaya koyarlar. İnsanın ve toplumun hislerine tercüman olurlar. T. S. Eliot’un bu yönde söyledikleri önemlidir: “Diğer insanların duygularını ifade eden şair, bu duyguları daha şuurlu bir hale getirerek değiştirmekte, insanların, kendi duygularının farkına

¹⁰ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yay., İstanbul 2011, s. 164-165.

¹¹ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1*, Dergâh Yay., 16. bs., İstanbul 1998. *Şiir Tahlilleri 2*, Dergâh Yay., 8. bs., İstanbul 1997.

¹² A. Mecit Canataş, “Modern Eleştiri Kuramları ve Mehmet Kaplan’ın Şiir Tahlil Metodu”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, s. 150.

¹³ Theodor W. Adorno, “Lirik Şiir ve Toplum”, *Edebiyat Yazıları*, Metis Yay., İstanbul 2004, s. 116.

varmalarını sağlayarak onlara kendilerine ait şeyler öğretmektedir."¹⁴ Bununla beraber şairler, insana ve topluma dair yazdıklarında dikkatlerini genellikle olumsuzluklar üzerine yoğunlaştırırlar. Sorunların üzerine giderek haksızlıklara karşı çıkarlar, kalabalıkların söyleyemediklerini haykırırlar ve toplum meselelerini ortaya koymaya çalışırlar.

Cumhuriyet dönemi şiirimizin en çok şiir yazar isimlerinden biri olan Fazıl Hüsnü Dağlarca, 'gerçek şiir muhayyilesi ile doğmuş'¹⁵ şairlerimizdendir. 1914–2008 yılları arasında yaşayan, yüze yakın şiir kitabı ve yirmi bine yakın şiiriyle Türk şiirinin önemli temsilcilerinden birisi olmuş ve pek çok şairi etkilemiştir. Döneminin şiir anlayışlarının dışında, kendine has bir şiir anlayışı çerçevesinde, aşırılıktan uzak, özgün söyleyiş ve imaj sistemiyle Türk şiirindeki yerini almıştır. Şükran Kurdakul, Dağlarca'nın değişik dönemlerinde şiirine kaynak olan duyarlıkların uç yönde geliştiğini ifade etmiş ve bunlardan ikincisini, "insanın doğa ve aykırı toplum güçleri, kurulu düzenin görünen, görünmeyen yasaları içinde günlük yaşamlarını saran sıkıntı ve acıları, yoksulluk ve yoksunlukları, buhran ve patlamaları işlediği dışa açık, toplumsal şiirler"¹⁶ olarak belirtmiştir. Tacettin Şimşek ise; "dil ve tarih bilinci açısından bakıldığında Dağlarca'nın millî edebiyat çizgisine eklenen bireysel bir tavrın şairi olduğu"¹⁷ düşüncesindedir. Ayrıca şairin, "Anadolu'ya yönelişi(nin) mekânı insanla birlikte tanıma arzusu"¹⁸ndan kaynaklandığını ifade etmiştir.

Bütün edebî yaşamını şiire hasreden Fazıl Hüsnü Dağlarca, şiir dışında başka türlerde yazmamış, söylemek istediklerini şiirin imkânları vasıtasıyla dile getirmiştir. Şiir denizi çocuklardan mitlere, eşyadan insana, evrenden doğaya, köyden kente, ölüm düşüncesinden Tanrı'ya sığınma arzusuna kadar uzanan birçok kaynaktan beslenmiştir. Şair, şiirlerinde doğrudan ve dolaysız bir şekilde okuyucusunun karşısındadır. *Havaya Çizilen Dünya (1935)*, *Çocuk ve Allah (1940)*, *Daha (1943)* kitaplarındaki şiirleri metafizik unsurlarla ve sezgilerle örülmüştür. Dağlarca'nın, 1950'de yayımlanan *Toprak Ana* kitabıyla birlikte şiir anlayışında bir kırılma ve değişim olmuş, bu kitabına aldığı şiirlerinde toplumsal gerçekçilerin önemseydiği sosyal meselelere eğilmiştir. Bu kitaptaki şiirlerinde, realist bir üslup özelliğiyle, Anadolu coğrafyasını ve Anadolu insanını anlatan başarılı örnekler vermiştir. Anadolu insanının ve köylüsünün hayat meşgalesini, sosyal yaşam gerçeğini bütün açıklığıyla ve ayrıntılarıyla bizlere sunmuştur. *Toprak Ana* kitabı, köy gerçekliğine ve Anadolu insanının hayatına dair içten bir bakışın yansımalarını sunmaktadır. İnsan-toplum, insan-tabiat ilişkileri, toprağın değeri, yoksul köylü, Anadolu coğrafyasının kaderi bu dönem şiirlerinde çarpıcı bir biçimde ve farklı şekillerde işlenmiştir. Dağlarca, kendine özgü sesi, hayal gücü, yarattığı semboller ve alegoriler ile şiirini kurarken, "ayağı hep yurdunun, insanlığın yaşadığı ortamın toprağındadır."¹⁹ Şair, memleket şiirleri bağlamında değerlendirilebilecek çizgideki ürünleriyle, Anadolu'yu büyük resim içinde yaşayan hâli ve görüntüsüyle şiire taşımıştır. Memleket üzerine şiirler yazar, "şairin dikkatinin üzerinde yoğunlaştığı mekânın sınırlandırılmış olması, onu çok daha iyi görmesi, tanıması ve sezmesine imkân vermektedir."²⁰ Bu yönüyle Dağlarca'nın memleket temalı şiirleri yoğun bir dikkatin ürünleri olarak karşımıza çıkar. Ahmet Oktay'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, şair *Toprak*

¹⁴ Thomas Stearns Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, Çev.: Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 195.

¹⁵ İnci Enginün, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri", *Türk Şiiri Özel Sayısı IV, (Çağdaş Türk Şiiri)*, TDK Yay., Ankara 1992, S. 481-482, s. 594.

¹⁶ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı 3/Cumhuriyet Dönemi I-Şiir*, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 2002, s. 188.

¹⁷ Tacettin Şimşek, "Masaldan Destana: Dağlarca'nın Şiiri", *Hece (Türk Şiiri Özel Sayısı)*, S. 54/55/56, Ankara 2001, s. 181.

¹⁸ Tacettin Şimşek, *agy*, s. 181.

¹⁹ *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 3. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, s. 321.

²⁰ İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş I- Şiir*, 3. bs., Ankara 2004, s. 243.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Ana'daki şiirlerinde; “memleketin insanlarına, memleketin meselelerine eğilmiş” ve “gerçeklerin, sosyal meselelerin estetik endişelerle bağdaşabileceğini göstermiştir.”²¹ Ahmet Oktay'ın kitabın en güzel şiiri diye belirttiği “Kızılırmak Kıyıları”, bir bakıma “sanatın sosyal endişelerden uzak kalamayacağını” imleyen bir şiirdir. Dağlarca şiirlerinde bir dönem, sosyal meselelere, toplumun içinde bulunduğu şartlara temas eden şiirler kaleme alır ve “Kızılırmak Kıyıları” şiiri de, bu türden yazdığı şiirler için temsil niteliği taşır. *Toprak Ana* kitabındaki diğer şiirleri gibi, “*Köye ve köylüye yönelik gözlemci gerçekçi dikkat ve duyarlılık*”ın²² lirik bir ifadesidir. Bu tespit, şaire ve şiirine sosyolojik açıdan bakışımızı desteklemektedir. Bütün bu bilgilerin ışığında, toplum sorunlarına eğilen bir şair olarak Fazıl Hüsni Dağlarca'nın ve sosyolojik unsurları içermesi açısından “Kızılırmak Kıyıları” şiirinin sosyolojik okumalar için iyi bir örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Şiire Anlam Açısından Sosyolojik Eleştirinin Penceresinden Bakmak

Edebî metinlerin oluştuğu ve yazıldığı dönemin birer temsili olduğu düşüncesinden hareketle, “Kızılırmak Kıyıları” şiirini de yazıldığı dönemin şartları üzerinden değerlendirmek gerekir. Zira her eser, kendi dönemini farklı yönleriyle temsil eder ve kendi dönemin özelliklerinden yararlanır. Yazıldığı zamanın zevk ve anlayışı, edebî metnin yapı, tema ve anlatımında kendini hissettirir.²³ Metnin anlamını bu zevk ve anlayıştan esinlenerek çıkarma ve değerlendirme yoluna gitmek mümkündür. Gadamer'in belirttiği gibi, edebî eserlerin anlamı, hiçbir zaman yazarının niyetleriyle tüketilmez; eser kültürel ve tarihsel bağlamından diğerine geçtikçe ondan, yazarının (şairinin) veya yazıldığı dönemde yaşamış olan okurunun düşünmediği yeni anlamlar çıkarılabilir.²⁴ Başka bir ifadeyle, zaman içinde, edebî metinler yorumlanarak yeni anlamlar ve değerler kazanırlar. Eserin, dönemi için taşıdığı anlamlar ile ilerleyen zamanlarda kazandığı anlamlar arasında farklılıklar yeni okumaların, değerlendirmelerin ışığında daha iyi anlaşılabilir. Terry Eagleton'ın, “*bütün edebiyat eserleri, onları okuyan toplumlar tarafından bilinçsiz olarak da olsa yeniden yazılırlar; hatta bir eserin aynı zamanda bir yeniden yazım olmayan hiçbir okunuşu yoktur*”²⁵ sözlerini sosyolojik okumalar bağlamında düşünmek mümkündür.

Ayrıca, edebiyatın ve edebiyat eserlerinin hayatla bir bağıntısı olduğu, sosyal hayatın içinde anlam kazandığı düşünüldüğünde edebî metinlerin insana ve topluma yönelik bir mesajı verdiği görülür. Aksi takdirde toplumla iletişime geç(e)meyen eser veya metin, mesaj iletmekten ve kalıcı olmaktan yoksundur. Bu bağlamda edebiyat eserlerin toplumla ilişkisi meselesinde, yapıtın varlıkla bütünleşmiş bir şekilde incelenmesini savunan Theodor W. Adorno'nun tespitlerini hatırlatmakta yarar vardır. Adorno'ya göre edebiyat yapıtına yaklaşım tarzı, “*daha çok, içsel bakımdan çelişik bir birlik olarak kavranan toplumun bütünüünün yapıta nasıl ortaya çıktığını, yapıtın ne şekilde topluma bağımlı kaldığını ve ne şekilde aştığını keşfetmeye yönelmelidir. (...) Toplumsal kavramlar, yapıta dışarıdan uygulanmak yerine, yapıtın kendisinin sıkı bir incelenişinden türetilmelidir.*”²⁶ Bu itibarla “Kızılırmak Kıyıları” şiirine yaklaşmak ve şiiri bu anlam çerçevesinde açıklamak yerinde olacaktır.

“Kızılırmak Kıyıları” şiiri, Anadolu'yu dışarıdan görünen yönüyle değil, o yöreye içten bakan, o yörenin havasını, toprağını, yaşamışlığını benliğinde hissetmiş intibai uyandıran bir şairin hisleridir. Şiirde insanın hayatını devam ettirmesi ve varlığını sürdürmesi adına toprakla, tabiatla olan mücadelesi dile getirilir. Anlatan ve konuşan kişi sözü edilen mücadelenin içinde birisi

²¹ Ahmet Oktay, *Şairin Kanı, Yazınsal Eleştiriler I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s. 101

²² Şerif Aktaş, “‘Çocuk ve Allah'tan Toprak Ana'ya Fazıl Hüsni Dağlarca, (Ed. Konur Ertop- Özgen Kılıçarslan), *Fazıl Hüsni Dağlarca Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 81.

²³ Şerif Aktaş, *Şiir Tahlihi, Teori-Uygulama*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 29.

²⁴ Terry Eagleton., *Edebiyat Kuramı*, Çev.: Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., 2. bs., İstanbul 2004, s. 97.

²⁵ Eagleton, *age*, s. 30

²⁶ Theodor W. Adorno, *agy*, s. 117.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

olmamakla birlikte, var olan durumu gözlemleyen, çevresini anlayan ve yaşananları özümseyen bir tavır takınmıştır. Dağlarca'nın şiir adlarının; "şiire yeni bir şey katan, anlamını bütünleyip açıklayan gerekli parça"²⁷ olduğu düşünüldüğünde şiirin adının sosyolojik bir mahiyet taşıdığı düşünülebilir. Bu bağlamda "Kızılırmak Kıyıları" şiiri, Anadolu'yu, Kızılırmak nehrinin geçtiği şehirleri, kasabaları, köyleri içine alan ve bu yörelerin bütününe nüfuz eden simgesel bir özellik taşımaktadır. Bu simgesellik, mekândan hareketle bir durumu açıklarken, insanın sorunlarını ve ondan hareketle toplumun meselelerini ele almak olarak değerlendirilebilir.

İç Okuma/Metin Tahlili

İç okuma, edebî metinlerin içeriklerinin çözümlenmesidir. Metin merkezli yapılan bu tür okumalarda edebiyat eserleri, muhtevanın (tema, konu, ana fikir, bakış açısı) takdim edilmesi yanında sanatçının dünya görüşü, bilgi birikimi, yaşam tarzı vb. gibi unsurları üzerinde yoğunlaşarak incelenir.²⁸ Şiirde ise iç okuma, muhtevanın anlatılarak şiirin anlam ve içerik yönünden incelenmesi olarak düşünülmelidir. Şiire bu dikkatle yaklaşırken şairin hayat tecrübesi, bakış açısı, sosyal hayattaki konumu ve beslendiği kaynaklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Edebiyat sosyolojisi ve sosyolojik eleştirinin imkânlarıyla incelenen ve beşer dizelik yedi kıta, otuz beş mısradan meydana gelen "Kızılırmak Kıyıları" şiiri şu şekildedir:

KIZILIRMAK KIYILARI

*Kardaş, senin dediklerin yok,
Halay çekilen toprak bu toprak değil.
Çık hele Anadolu'ya,
Kamyonlarla gel, kağnılarla gel gayrı,
O kadar uzak değil.*

*Çamı bitmiş, kavağı azalmış,
Gamla örtülü bayırlar, çıplak değil.
Yedi ay kıştan sonra,
Yeşeren senin yaşamındır,
Yaprak değil.*

*Yersin, içersin sofrasından, üç yüz senedir,
Kuvvetlisin ama kuvvet hak değil.
Bakımsızlıklarla göçüp gitmiş bir cihan,
Mevsimler soğumuş, sular azalmış,
Buğday, Selçuklulardan kalan başak değil.*

*Parça parça yarılmış öküz ardında,
Parmağı üç pare, turnağı ak değil.
Utanır elin ayağın,
Korkarsın yakından görsen,
Eli el değil, ayağı ayak değil.*

²⁷ Orhan Burian, *Denemeler-Eleştiriler*, Cem Yay., İstanbul 1993, s. 85.

²⁸ Köksal Alver, "Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş", (Ed. Köksal Alver), *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara 2006, s. 279.

*Gün doğar, tarla kuşları uçuşurlar,
Ağır bir aydınlık, bildiğin şafak değil.
Öyle dalmış ki yüzyıllar süren uykusuna,
Uyandırmazsan,
Uyanacak değil.*

*Dertle, sefaletle yüklü,
Siyah leşlerle kararmış, berrak değil.
Çağlayan ne,
Akan kim,
Kızılırmak değil.*

*Kardaş, görmüyorum ama hâlâ duyabiliyorum,
Geçmiş zamanlar geleceklerden parlak değil.
Vakte şahadet edercesine yükselmiş,
Akşam parıltısından, bütün zaferler üzerine,
Dağlar dalgalanmakta, bayrak değil.²⁹*

Şair ilk kıtada, kendinden önce gelen memleket edebiyatının temsilcisi sanatçılara, Anadolu ile ilgili şiirler yazan Anadolu'yu eserlerinde mesut bir biçimde gösteren şairlere, "Kardaş, senin dediklerin yok" diyerek seslenir. Onların merkezden ve büyük şehirlerden (Ankara ve İstanbul) Anadolu'ya ve memlekete bakışlarını, tavırlarını eleştiren bir durum söz konusudur. Burada ifade edildiği gibi onların şiirlerinde ve eserlerinde anlattıkları, sundukları Anadolu ve halay çekilen toprak, bu topraklar değildir. "Şiir, onları Anadolu'nun içinde bulunduğu gerçekleri görmeye çağırıyor."³⁰ Şairimiz, onları kamyonlarla, kağnılarla Anadolu'ya davet etmekte ve aslında bu toprakların çok da uzak olmadığını belirtmektedir. Bu uzaklık gerçek anlamıyla değil, mecazi anlamıyla birlikte düşünülmelidir. Cumhuriyet'in başkenti ve devletin idare yeri olan Ankara ile birçok edebiyatçının yaşadığı İstanbul, Anadolu'ya ve Kızılırmak'ın geçtiği yerlere uzaklıklarından ziyade, o yörelerin insanıyla ve toprağıyla unutulmaya terk edildiği için böyle bir kullanım söz konusudur. Uzak olan gönüller, kalplerdir. İlgisizlik, onların yoksulluklarını görmemek uzaklıkla ifade edilmiştir. Burada aynı zamanda, insanın sosyal hayattaki ayırımına işaret eden bir söyleyiş de söz konusudur. Şair bunu ifade ederken eleştirel bir söylemle seslendiği kesime bunu hissettirmeye çalışır. Anadolu'yu güllük gülistanlık içinde görenlere "Çık hele Anadolu'ya" diye seslenmek suretiyle onların bu toprakları yerinde görmeleri gerektiğini ve bu coğrafyaya dair yazdıkları, söyledikleri şeylerin gerçekliğinin olmadığını âdeta haykırmaktadır.

Şair, ikinci kıtada, Anadolu'nun görünen yüzünü, tabiata ait özelliklerini insana yansıyan yönleriyle bizlere sunar: "Çamı bitmiş, kavağı azalmış,/Gamla örtülü bayırlar, çıplak değil." mısralarıyla Kızılırmak kıyılarına ve bu kıyılarda yaşayanların hüznüne ve noksanlıklarına işaret eder. Bu topraklarda çam ağaçları kesilmiş, kavaklar azalmış, bu durum Anadolu insanının hayatına acı, elem ve keder şeklinde yansımıştır. Ağaçların azalmasıyla çıplak kalan bayırlar artık gamlara bürünmüştür. Gerçek anlamıyla karşımızda yedi ay kışın hüküm sürdüğü bir Anadolu coğrafyası vardır. Şair, bu zorlu doğa şartları ile karşı karşıya kalan insanın çarpıcı durumunu, bahara erişildiğinde yeşerenin yapraklar değil, o insanların hayatlarının yeşermesi ve canlanması olarak ifade etmiştir. Bahar geldiğinde canlanan ve güzelleşen tabiatı, insan yerine koyarak insanın hayatının azda olsa kolaylaştığına, zor yaşama koşullarından bir nebze olsun kurtulduğuna vurgu

²⁹ Fazıl Hüsni Dağlarca, **Toprak Ana**, Varlık Yay., 2. bs., İstanbul 1959, s. 123-129.

³⁰ Emin Özdemir, **Eleştirel Okuma**, Bilgi Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2005, s. 219.

yapmıştır. Bahar bir bakıma, beklenen güzel şeylerin öncüsüdür. Dertlerden, kötülüklerden ve sıkıntılardan kurtuluşun habercisidir.

Üçüncü kıtada, Anadolu'yu bir sofraya benzeten şair, üç yüz senedir Anadolu sofrasından beslenen memleketin tüm kesimlerine seslenir. Bunlar sanatçılar, edebiyatçılar, devlet yöneticileri ve büyük şehirlerde yaşayan kimselerdir. "Yersin, içersin sofrasından, üç yüz senedir/ Kuvvetlisin ama kuvvet hak değil." mısralarında şair Anadolu'nun ürettikleriyle, yetiştirip sunduklarıyla beslenenlere "kuvvet hak değil" diyerek buradan aldıkları şeylerin hakkını veremediklerini, bu topraklar üzerinden sağladıkları gücün adilane olmadığını belirtmektedir. Bu kıtada, Anadolu insanına ve köylüsüne yeterince değer göstermeyenlerin tutumlarına yönelik bir eleştiri söz konusudur. Bu topraklardan beslendiklerini, yaşamlarını sürdürdüklerini ancak, bu kuvvetin ve yaşamının hakça olmadığını onlara belirtmektedir. Şair, Anadolu'yu "bakımsızlıklarla göçüp gitmiş bir cihan"a benzeterek merkezdeki idarecilere de eleştiride bulunmaktadır. Burada mevsimler soğumuş, sular azalmış, yetişen buğday bile eski zamanlardaki gibi başak vermemektedir. "Buğday, Selçuklulardan kalma başak değil" ifadesi hem buğdayın köylü için en temel besin kaynağı oluşuna hem de bu topraklar için geleneksel önemine bir vurgudur. Ayrıca bu söylemle şair, bu toprakların tarihi geçmişini hatırlatmakta, geçmiş yıllara ve o günlere dair özlemini ifade etmektedir. Yetişen ürünler bile eski zamanlardaki gibi değildir. Bu kullanımı, sembolik bir değer içinde düşünmek gerekir. Zira bu topraklar ve ırmağın geçtiği kıyılar eskisinden daha iyi olması gerektiği hâlde, bereketsiz, bakımsız ve içler acısı bir durumdadır. Şair, burada bütün toplumu bir duyarlılık içine çekmeye çalışmakta eleştirisini de, eskiyle yeniyi karşılaştırarak yapmaktadır.

Şair dördüncü kıtada, "Parça parça yarılmış öküz ardında/Parmağı üç pare, tırnağı ak değil" mısralarıyla Anadolu insanının durumunu fotoğraf gerçekliği içinde okura sunmaktadır. Burada, Anadolu insanının fiziksel özellikleri acıma hissi içinde verilir. Öküz ve kara saban ardında yarılan, kanayan ayaklarıyla, kalan üç adet parmağıyla, ak olmayan tırnaklarıyla karşımızdadır Anadolu insanı. Bu üç adet parmak ifadesi yani iki ayak parmağının olmayışı bir yokluğun ve yoksunluğun ifadesidir. Eksiklik, yarım kalmışlık ve yitirilmişlik, bu şiirin ana motiflerinden yalnızca birkaç tanesidir. Dağlarca'nın bu tavrını Nurullah Çetin'in, "Bazı şairlerin özellikle fakir ve çaresiz insanlar karşısındaki yürekleri dayanamamakta ve salt insanî merhamet duygusunun yönlendirmesiyle acıma duygularını dile getirerek zımnen onların sorunlarına çözüm bulunmasını talep etmektedir."³¹ sözleriyle daha iyi anlamlandırabiliriz. Yarım kalmışlık, yarım bırakılmış, yokluk ve yoksulluk düşünceleri şiirin arka planında hissedilir. Burada insanların çalışma azmini görmekle birlikte bu görüntünün arkasında bir yoksunluk ve hayata tutunamama vardır. Şair, seslendiği kesime bunları gördüğünde insanın ellerinin, ayaklarının utanacağını, yakında gördüğünde ise korkacağını haykırmaktadır. "Utanır elin ayağın,/Korkarsın yakından görersen,/Eli el değil, ayağı ayak değil." dizelerinden de anlaşılacağı üzere, şair, Kızılırmak boyunda yaşayan insanların hâllerini bütün çıplaklığıyla ve gerçekliğiyle ortaya koymaktadır. Dağlarca, bunu gerçeklik bağlamında ortaya koyarken onu görmezden gelenlere veya gördüğü hâlde onların yaşamlarına eğilemeyen, mutsuzluklarını anlamayan ve yaşadıkları sıkıntıları anlamlandıramayanlara karşı eleştirel bir tavır sergilemektedir. Bunu eleştirel bir söylem olarak düşündüğümüzde şiir başlı başına bir sosyolojik eleştiri niteliği taşımaktadır. Söz konusu eleştiri memleketin aydınlarına, idarecilerine, sanatçılara ve zenginlerine yöneliktir.

Beşinci kıtada ise şair; "Gün doğar, tarla kuşları uçuşurlar,/Ağır bir aydınlık, bildiğin şafak değil." mısralarıyla günlerin doğmasının, tarla kuşlarının uçuşmasının bu topraklarda acı gerçeği değiştiremediğini belirtmiştir. Buradaki acı, gam, keder sabahların aydınlığına bile tesir

³¹ Nurullah Çetin, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, 2. bs., Öncü Basımevi, Ankara 2004, s. 59.

etmiş, onu alıp götürmüş ve ağır bir aydınlık içine sokmuştur. Kısacası bu bildiğimiz anlamda bir şafak değildir. Acıların ve yoklukların arasında sıkışan, sefalet içinde bulunan insanları, bu topraklarda yüzyıllar süren uykularından (ağırlıktan, yoksunluktan) uyandırmazsan (onların elinden tutmazsan) uyanacak hâlleri yoktur. Yani onları aydınlığa, güzel günlere çıkaracak olanlar bir nevi sanatçılar ve aydınlardır. Şair burada, “*Uyandırmazsan,/Uyanacak değil.*” söylemiyle Türk aydınına ve sanatçısına seslenmektedir. Onlardan, bu topraklarda yaşayanlar için fedakârlıkta bulunmalarını, bir şeyler yapmalarını ve ellerini taşın altına koymalarını istemektedir.

Altıncı kıtada, Anadolu coğrafyası Kızılırmak nehrinin geçtiği yerler üzerinden anlatılarak sunulur. Bu topraklar; “*dertle, sefaletle yüklü*”dür. Şiirin merkezi konumundaki Kızılırmak berrak değil, aksine “*siyah leşlerle kararmış*”tır. Bu berraklığın/beyazlığın siyahlığa bürünmesi o insanların kederle ve sıkıntılarla kararan hayatlarına birer vurgu niteliği taşımaktadır. Şair, “*Çağlayan ne/Akan kim*” sorularıyla âdeta toplumu sorgulamakta, onların bu coğrafyayı önemsemeyen tavırlarını eleştirmektedir. Burada akan Kızılırmak değildir aslında. Akan yoksulluktur, çağıldayan ise insanın acıları ve dertleridir. Şair “ne”, “kim” gibi kullanışlarla bir sorgulayış içindedir.

Son kıtada ise şair, şiirini tamamlarken yine Anadolu hakkında yazanlara, “*Kardaş, görmüyorum ama hâlâ duyabiliyorum*” diye seslenmektedir. Görmediğini, ama hâlâ duyduğunu, hissettiğini geçmiş zamanlar gibi gelecek zamanların da pek parlak olmayacağını söylemektedir. “*Vakte şahadet edercesine yükselmiş,/Akşam parılısından, bütün zaferler üzerine,/Dağlar dalgalanmakta, bayrak değil.*” dizelerinde zamana şahitlik edercesine yükselen, akşam parılısından ve bütün zaferler üzerinde dalgalan bayrak yerine dağlardır. Bu söylem, süregelen yokluğu, yoksunluğu ve sıkıntılarını bütün keskinliğiyle ifade etmektedir. Bayrak simgesi merkezi otoritenin Anadolu’dan habersiz yaşayışını simgeleyen bir kullanımdır. Burada farklı bir anlamdan söz açarsak, tarihte övündüğümüz, başarı kazandığımız zamanları, vatan ve bayrak uğruna can veren insanları, bütün askeri zaferlerin büyüklüğünü bayrak sembolize etmektedir. Ama burada şairin ifadesiyle, yükselen bayrak yerine dağlar olmuştur. Bağımsızlığın sembolü ve milletin kutsal değerlerinden biri olan bayrak, eğer dalgalanmazsa geleceğe dair bir umuttan, değişimden ve ilerlemeden söz edemeyiz. Eğer zaferler ardında bayrak yerine dağlar dalgalanıyorsa huzurlu, güvenli ve mutlu bir gelecekte söz etmek mümkün değildir. Dağların dalgalanması o yörenin coğrafyasının zor koşullarını ve insanın ıstırabını okura düşündürmektedir. Bayrağın coşkuyla ve gerçek anlamıyla dalgalanması, sadece o insanların refahı ve mutluluğuyla olacaktır. Kısacası Dağlarca, zamanın ve mekânı bir bütün olarak ele alarak Anadolu ve Kızılırmak kıyılarının o günkü gerçekliğini göstermektedir. Bu coğrafyada yaşayanların umutsuz geleceğini de, bayrak ve dağ sembollerinden yola çıkarak okura sunmaktadır.

Şiirde geçen aktarmalı ve değişmeceli söyleyişler de, şairin dilin imkânlarından yararlandığını ve böylece şiirin sosyolojik yorumuna katkıda bulunduğunu göstermektedir. Şiirde geçen “*Gamla örtülü bayırlar*”, “*Yeşeren senin yaşamındır*”, “*Utandır elin ayağın*”, “*Dağlar dalgalanmakta, bayrak değil*” ifadeleri sosyolojik eleştirinin ve toplumsal söylemin bazı yönlerini hatırlatması ve yansıtması açısından şiire bir anlam zenginliği katmaktadır. Yine şiirde 14 kez tekrarlanan “*değil*” sözcüğü, şiirin anlamını olumsuzlaştıran ve sosyolojik eleştirinin bu sözcük üzerine kurulduğunu gösteren bir söyleyiştir. Şiirde yer alan “*çamı bitmiş, kavağı azalmış, gamla örtülü bayırlar; yedi ay kıştan sonra yeşeren yaşamlar; öküz ardında parçalanıp yarılmış ayaklar/parmaklar; kirlenmiş tırnaklar; uçuşan tarla kuşları; şafak yerine o coğrafyayı kaplayan ağır aydınlık, siyah leşlerle kararmış sular, bayrak yerine dalgalanan dağlar*” edebiyat sosyolojisi açısından imgesel bir kullanım oluşturmaktadır.

Turkish Studies

Eser-Sanatçı, Eser-Toplum ve Eser-Okur İlişkisi Açısından Şiire Bakmak

Sosyolojik eleştirinin, bir arka plan araştırması olduğundan hareketle edebiyat eserlerine tezahür eden dıştaki görünimleri de dikkate almak gerekmektedir. Eserin yazarıyla ilişkilendirilmesi, toplumla ve okurla kurduğu iletişimin incelenmesi sosyolojik okumalara zenginlik katan bir özelliktir. Edebiyat eserleri veya edebî metinler yalnızca "kendi gerçekliği içinde değil, diğer gerçekliklerle ilişkilendirilerek"³² ele alınmakta ve bu yolla daha farklı anlamlara bürünmektedir.

Eserlerin tarihsel, sosyal ve kültürel boyutlarının ortaya konulması metin incelemelerinde bir ihtiyaca cevap vermektedir. Ayrıca edebiyat alanında meydana gelen sosyolojik değişiklikler de, edebî eseri doğrudan etkilemektedir. Sanat eserlerinin gerçek dünyanın bir yansıması olduğu görüşünden yola çıkarsak, edebiyatın hayatı, insanı ve toplumu etkilediği ve ondan etkilendiği unutulmamalıdır. Bu yönüyle, edebiyat eserinin sanatçı, okur, toplumla ilişkisi ve etkileşimi sosyolojik okumalar için önemli değerlendirme yolu olacaktır. Sosyolojik okumalarda bu tarz değerlendirmeleri yaparken metni, "dış okuma" yöntemiyle ele almak, açıklamak ve incelemek de yerinde olacaktır.

Dış Okuma/Metin Dışı Tahlil

Dış okuma, edebiyat eserlerini ve bunların müelliflerini içinde buldukları toplumsal koşullarla ilişkilendiren okuma biçimidir. Burada amaç, sadece eseri veya metni kendi içinde değil, yazarıyla, okuruyla, çevresiyle ele almak ve toplumla kurduğu tüm bağları incelemektir. Dış okuma bir bakıma, Lukacs'ın sosyolojik eleştirinin temel bir hatası olarak gördüğü yalnızca metin merkezli okuma eylemini aşan, onu açımlayan, metnin dışı unsurları da okumaya dâhil eden bir eğilimdir.³³

"Kızılmak Kıyıları" şiirinin yer aldığı *Toprak Ana* kitabı 1940'lı yıllardan itibaren edebiyatımızda görülen memlekete, köy hayatına, köylülerin meselelerine yönelme eğiliminin şiire yansımasıdır. Köy, Anadolu köylüsü, fakirlik gibi konular Türk şiirinde o yıllarda en çok işlenen, üzerinde en çok kalem oynatılan meselelerden biridir. "1940'lı yıllarda köylerde sürdürülen yaşama tarzını edebî metinlerde işleme eğilimi değer kazanmış ve iltifat görmüştür. Köy ve köylünün yaşama biçimi, yoksullukları, küçük mutlulukları edebî metinlerin konusu olmuştur."³⁴ Dağlarca da, bu meseleleri şiirine taşımış, eleştirel bir tutumla, o yöre insanının duygularına tercüman olmuştur. Şiirin bütününe bakıldığında anlatılan çevre, geri kalmışlığı ve çetin doğa koşullarıyla birlikte verilir. İnsanın ve toplumun geleceği elinden alınmış gibidir. Değişim ve gelişim söz konusu değil, bilakis geriye gidiş söz konusudur. Şair de, bir sanatçı duyarlığı ve aydın sorumluluğu içinde suçluluk hissetmekte, bu kaygıyla köylere ve köy insanına bakmaktadır. Şair, şiir vasıtasıyla var olan sorunu ortaya koymuş ve bu olumsuz durumu eleştirmiştir. Şiirde, okurun bu mesajı ve eleştirel söylemi ilk bakışta/okuyuşta algılaması mümkün gözükmemektedir. Şiirin dış etkenleri, arka planı ortaya konularak şiirin daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesi mümkündür. Şair, Anadolu insanının Osmanlı döneminden itibaren devam eden sıkıntısını ve kara talihini ortaya koymuş, yeni devletin kurulması ile birlikte, bu kötü yazgının değişmediğini belirtmiştir. "Öyle dalmış ki yüzyıllar süren uykusuna/ uyandırmazsan/ uyanacak değil" dizeleriyle bu hususu dile getirerek toplumun aydın ve yönetici kesimini bu olumsuz durumun sorumlusu olarak görmüştür.

Şiirin geçtiği mekânda yaşayan insanların içinde buldukları sıkıntılı durum, şairin gözlemleriyle dile getirilmektedir. "Köyler, köylüler ve onların görünüşleri ve problemleri öğretici

³² Köksal Alver, *age*, s. 280

³³ Köksal Alver, *agy*, s. 279.

³⁴ Şerif Aktaş, *agy*, s. 80.

metin kolaylığına düşmeden, şiirle ifade edilir.”³⁵ Dağlarca'nın, kendi sanat anlayışını ifade eden; “Sanat eseri hem bir saat gibi içinde bulunduğumuz süreci (zamanı), hem de bir pusula gibi varılması (gidilmesi) gereken yönü işaret etmelidir.”³⁶ sözleri, bu şiirin eser-sanatçı bağlamında yazılış amacı hakkında bir fikir vermektedir. Şair burada gidilmesi gereken yolu okura göstermekte, şiirin düşünce boyutlarına ve çözüm arayışlarına okuru da katmaktadır. Ataol Behramoğlu, “Kızılırmak Kıyıları” şiiri için; “Anadolu gerçeğinin, insanıyla, doğasıyla, hayvanıyla, toplumsal yaşamıyla yine bütüncül ve eşsiz bir betimidir.”³⁷ demekte ve şiirin bir toplumsal bir realiteyi yansıttığına işaret etmektedir.

“Kızılırmak Kıyıları” şiiri, Fazıl Hüsni Dağlarca'nın sanat ve şiir anlayışının değişime uğradığı bir dönemin ürünü olması hasebiyle ayrıca önemlidir. Dağlarca'nın 1950'den itibaren şiirlerinin konusu birden değişmiş, sosyal sorunlara ve toplumsal meselelere doğru kaymıştır. Şiirlerinde toplumcu bir şair edası belirmiştir. Bu şiir, eser-sanatçı ilişkisinde şairin edebî yaşamındaki dönemsel değişiklikleri göstermesi açısından edebiyat sosyolojisi için bir kaynak niteliği taşır. Şiir anlayışındaki bu değişiklik söyleme de yansımış, şair döneminin moda akımlarından olan sosyal gerçekçi anlayışın tesirinde kalmıştır. Bu tesirin boyutları şiirinde köy gerçekliğine yönelmesi ve birtakım sorunları tenkitçi bir tavırla ele almasına sebebiyet vermiştir.

Dağlarca'nın *Toprak Ana* kitabını “toplumsalçı evreninin şiirindeki açılış cümlesi” ve “akılcılığın toplumsalçı bağlamda kapsını aralayan”³⁸ bir kitap olarak değerlendirildiğini düşünürsek, “Kızılırmak Kıyıları” şiirine de bu pencereden bakmak icap eder. Bu kitabın yayın tarihi şairin askerlik mesleğinden ayrıldığı yıllara denk gelmektedir. Asker olarak görev yaptığı dönemde ve vazifesi gereği bulunduğu Anadolu ve Trakya'nın çeşitli bölgelerinde yaşananları, insanların dramatik hayatlarını ve yoksulluğunu gözlemlemiş, bunu şiirinde de ortaya koymuştur. Şairin yatılı okul günleri ve askeri okul geçmişi memleket gerçekliğinden haberdar olmasında önemli bir etkidir. Gelişen ve değişen yenilikçi bakış açısıyla memleketin içinde bulunduğu şartlar, şairi problemleri ortaya koymaya ve bunları çözmeye sevk eder. Sorunu ortaya koymada muvaffak olan şairin, çözüm konusunda ise başarılı olduğu söylenemez. Ancak, birçok şair ve yazarın Anadolu insanın acısını ve sıkıntısını fark etmesine ve Anadolu gerçekliğiyle yüz yüze gelmesine vesile olduğu söylenebilir. Şiir, memleket sorunlarına eğilmesi ve dikkatleri bu coğrafyaya çekmesi hasebiyle de değerlidir.

“Kızılırmak Kıyıları” şiirinde halk diline ve söyleyişine yaklaşan şair, “kardaş”, “gel gayrı”, “çık hele” gibi sözcüklerle de halkın duygularını daha samimi bir şekilde şiirine taşımış, onlarla hemhâl olmaya çalışmıştır. Bu şiir dili, şairin onların içinden biri olarak görülmesine, samimi ve içten söyleyişlerle o yörenin insanıyla bütünleşmesine vesile olmuştur. Bu şairin halka yakın tavrının ve merhamet duygusunun bir sonucu olarak düşünülebilir. Yeni ses ve söyleyiş özelliği, şiir ve şair bağlamında Anadolu ve Anadolu insanıyla bütünleşen bir sanatçı kimliği oluşturmaktadır. Köylerde ve kırsalda yaşanan dramatik hayatlar, insanın trajik durumu bu şiirde gün yüzüne çıkmaktadır. Köylerdeki insanların kötü durumları, sorunları ve yoksunlukları şaire bir misyon yüklemektedir. O da meslektaşlarını, memleketinin aydınlarını Anadolu'ya çağırmakta bu dramı kendi gözleriyle görmelerini ve çözüme ortak olmalarını istemektedir. Kendinden önce gelenlerin gördüğü ve eserlerinde anlattıkları memleket coğrafyasına, Anadolu'ya ve o yörenin insana dair bir gerçekliği yansıtmamaktadır. Özellikle onların bu coğrafyayı görmeden, bu yörelerde bulunmadan ve yaşayanların duygularını hissetmeden yazdıkları eserlere, şiirlere bir

³⁵ Şerif Aktaş, *agy*, s. 81.

³⁶ Bedirhan Toprak, “Fazıl Hüsni Dağlarca İle Söyleşi: Sözcüklerim Birer Tay”, *Radikal*, 17 Mayıs 2007.

³⁷ Ataol Behramoğlu, “Dağlarca Neden Büyük”, (Ed. Konur Ertop- Özgen Kılıçarslan), *Fazıl Hüsni Dağlarca Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 46.

³⁸ Orhan Kâhyaoğlu, “Dağlarca'nın ‘Geçiş Dönemi’ Ne Anlama Geliyor”, (Ed. Konur Ertop- Özgen Kılıçarslan), *Fazıl Hüsni Dağlarca Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

eleştiri getirmiştir. "Kardaş, senin dediklerin yok,/Halay çekilen toprak bu toprak değil." mısraları da bu hususu ifade etmektedir.

Bu şiirde iktidara, otoriteye karşı da bir eleştiri söz konusudur. 1950'lerin Türkiye'si, Anadolu ve Anadolu insanına içten bakışın yanında, mevcut idare eleştirisi şiirin arka planından, yan anlamlarından çıkarılabilir. Şair, gözlemlerini gerçekçi bir tavır içinde ortaya koyarken mevcut idareye de bir mesaj vermektedir. Yeni kurulan devletin inşası sonrasında yaşanan ve artarak devam eden sosyal, ekonomik sıkıntıları, ağır toplumsal koşulları ortaya koyarak halkın sefaletini, köylerin bakımsızlığını ve unutulmuşluğunu şiir vasıtasıyla dile getirmektedir. Yine bu şiiriyle eserlerinde memleketi ve bu coğrafyayı anlatan şair ve yazarların masa başından bu toprakları güllük gülistanlık içinde göstermelerine, bu yörenin insanlarını mutluymuş gibi aksettirmelerine eleştirel bir tavır söz konusudur. Şairin bu hassasiyeti, bir etki ve etkilenme, karşı durma yanında onun şiirinin kaynağına yönelik bir olguyu da göstermektedir.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, "Kızılırmak Kıyıları" şiiriyle; Mehmet Faruk Gürtenca'nın "Anadolu" şiiri başta olmak üzere birçok memleket şairini ve onların Anadolu ile ilgili yazdıkları şiirleri aklı getirmektedir. Bu şairler şiirlerinde, Anadolu'yu, tabiatın güzellikleriyle bolluk ve rahatlık içinde, Anadolu insanını da mutlu ve huzurlu bir şekilde sunmuşlardır. Bu tutumun karşısında ise Anadolu'yu gerçekçi bir anlayışla şiirine yansıtan, gözlemlediği acıları, sıkıntıları ve yoklukları şiirin imkânlarıyla dile getiren bir Dağlarca'dan söz etmek mümkündür. Şair, toplumun bilincinin uyanmasına yol açma isteğiyle kurulu düzeni bozmaya, bu düzeni korumaya çalışan idareyle çatışmaya hazır bir şair edasındadır. Şiirde, insanın yaşama macerası, hayat tecrübelerini etkileyen durumlar sosyal şartların içinde ele alınmıştır. Anadolu köylüsünün tarihten gelen yoksulluğu belirli bir duyarlılık içinde değişik hâllerıyla sunulmuştur. Toplum ve eser bağlamında şiir, o yörenin ve insanın hususiyetlerini ortaya koyması açısından dikkati çekmektedir. Burada anlatılan bir insan topluluğudur. Mekân da, toplumla etkileşimi açısından şiirde yer alır. Anadolu'nun, Kızılırmak kıyılarının kaderini ifade eden söyleyişler bu yönüyle kıymetlidir. "Gamla örtülü bayırlar" ifadesi orada yaşayan insanın hüznüne, kederine işaret eder. İnsanlar umutsuzluklar içindedir, gelecekleri belirsizdir. "Dertle, sefaletle yüklü" bu topraklarda söz konusu olan bu insanların hayatıdır. Bu toprak üzerinde yaşayan insanlar toplumu temsil ederler. Onların sıkıntıları ve fakirlikleri toplumun hayatını yansıtır. Asıl yük bu topraklarda yaşayan insanın omuzlarındadır. Ümitli bekleyişlerin sonunda bile "ağır bir aydınlık" karşısına çıkar insanın. Bu ifade, yeni kurulan devletin idarecilerinin anlayış ve politikalarının köylülüğü ortadan kaldıramadığı gibi köylerin ve köylülerin sosyal hayatını düzenleyemediğine yönelik bir eleştiri olarak da düşünülmelidir.

Dağlarca bu şiiriyle toplumcu gerçekçilere yakındır ama onlardan farklı bir toplum bilinciyle karşımaktadır. Topluma bütünüyle belirli bir ideolojinin penceresinden bakmayan şair, Ahmet Oktay'ın ifadesiyle "popülist-sosyalist" söylemiyle sola yakın durmakta ancak, tabii bir duyarlılık ve iç dünyasına hâkim olan merhamet duygusunun yönlendirdiği bir tavırla topluma ve insana bakmaktadır.³⁹ Şiirde toplumcu gerçekçilerle bağdaştırılabilecek bu tavrın bireysel bir çerçevede değerlendirilmesi daha yerinde olur. "Kızılırmak Kıyıları"nda, realist bir anlayışla söylemek istediklerini mısralara döken şair, tahkiyeli üslubuyla şiirini kurmuş, bu öyküleyici tavır şiirin anlatımına katkıda bulunmuştur. Şiirde bir bildiri ve seslenme unsuru olması da, şiirin bir meseleye dikkat çekme ve bir mesaj verme kaygısının olduğunu göstermektedir. Dağlarca, Anadolu coğrafyasına, insanına ve hayatına dair gözlemlerini çarpıcı ve etkili bir şekilde okurla buluşturur, onlara canlı sahneler ve tablolar sunar. İhmal edilmiş, kaderine terk edilmiş, açlık ve yoksulluk içinde kıvranan insanı anlatma, gösterme ve duyurma arzusundadır.⁴⁰

³⁹ Tacettin Şimşek, *agy.*, s. 183.

⁴⁰ Tacettin Şimşek, *agy.*, s. 193.

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında heyecan içinde merkezden Anadolu'yu seyreden ve muhayyel şiirler kaleme alan şairlerimiz, Anadolu'yu ve memleket insanı yerinde gördüklerinde memleket gerçeğiyle yüz yüze gelirler. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle söyleyecek olursak; “*Savaş kazanıldıktan ve yeni bir devlet kurulduktan sonra Anadolu'ya giden aydınlar orada şimdiye kadar unuttukları veya müphem olarak farkına vardıkları acı gerçeğe karşılaşırlar. Çıplak bozkır ve zavallı Türk köylüsü. Bu karşılaşma onlarda bir şok tesiri uyandırır. Cumhuriyet devri edebiyatı da bu şokun akisleriyle doludur*⁴¹ Kısacası, Fazıl Hüsnü Dağlarca, o yıllarda belirginleşmeye başlayan toplumsal gerçekçilerin anlayışından esinlenerek memlekete eleştirel, realist tavırla ve az da olsa ideolojik bir pencereden bakmaktadır. “Kızılırmak Kıyıları” ve *Toprak Ana* kitabında yer alan diğer şiirler, bu etkilenmenin izlerini taşımakla birlikte insanın, tabiatın, toplumun duyarlılığını somut unsurlarla ve mütevazı bir şekilde ifade etmeleriyle dikkate değerdirler.

SONUÇ

Eleştirel her okuma, bir yorumu içinde barındırır. “Kızılırmak Kıyıları” şiiri, taşıdığı anlam bakımından sosyolojik eleştirinin bir yönünü göstermektedir. Şiirin her okunduğunda yeni yorumlarla açılanması, ondan çıkarılacak mesajları çoğaltacak ve anlamını zenginleştirecektir. “Kızılırmak Kıyıları” şiiri, yurdunun ve insanın farklı bir tasarımını ortaya koyan bir duygunun ve düşüncenin dışı vurulmasıdır. Toprak ve tabiatla mücadele ederek yaşamını sürdüren insanları ve köyde sürdürülen hayatı kendi şartları içinde anlatmayı düşünen şair, şiirini bu anlayış üzerine kurmuştur. Bu anlayış, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren edebiyatımızda görülen köye ve memlekete yönelme eğiliminin bir yansımasıdır. Bu şiir, memleketin en ücra köşelerini görmeye çalışan, Anadolu'ya ve köylere içten bakan, Anadolu insanına ve köylüsüne değer veren bir şairin kaleminden çıkmıştır. Bütün bu özellikler, o yöreye ve insana farklı anlamlar yükleyen acıma, merhamet ve şefkat hisleri içinde sorunlarını ortaya koyan bir zihniyet etrafında şekillenmiş ve şiir sanatının imkânlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Dağlarca, bu şiirinde Anadolu'yu idealize etmeden, eksikliklerini ortaya koymaktadır. Yer yer insan sevgisi ve merhamet duygusunun öne çıkmasıyla kendine özgü, ‘insancıl’ diyebileceğimiz toplumcu bir tavra bürünmektedir. Şiirin bütününde ise, “sosyal gerçekçi” söylem içinde sosyal eleştirisini yapmaktadır. “Kızılırmak Kıyıları” şiiri, Dağlarca'nın *Toprak Ana* kitabının öne çıkan, en çok okunan şiiri olması ve köy gerçekliğini birebir yansıtmaya açısından dikkate değerdir. Sosyolojik okuma yöntemiyle ve edebiyat sosyolojisinin imkânlarıyla açıklamaya, incelemeye çalıştığımız bu şiir, bize 1940'tan sonraki Anadolu'yu ve Anadolu insanının hayat, tabiat, toprak ve toplum karşısındaki duruşunu, mücadelesini göstermesi hasebiyle geçmişe ışık tutmaktadır. Son söz; Fazıl Hüsnü Dağlarca “Kızılırmak Kıyıları” şiirinde, Anadolu insanının gerçekliğini samimi bir sanatçı duyarlılığı içinde, eleştirel bir tavırla ve çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ADORNO Theodor W., “Lirik Şiir ve Toplum”, **Edebiyat Yazıları**, Metis Yay., İstanbul 2004, s. 115-136.

AKTAŞ Şerif, “‘Çocuk ve Allah'tan ‘Toprak Ana’ya Fazıl Hüsnü Dağlarca, (Ed. Konur Ertop-Özgen Kılıçarslan), **Fazıl Hüsnü Dağlarca Kitabı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 78-82.

⁴¹ Mehmet Kaplan, **Şiir Tahlilleri 2**, Dergâh Yay., 8. bs., İstanbul 1997, s. 20.

- AKTAŞ Şerif, **Şiir Tahlili, Teori-Uygulama**, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- ALVER Köksal, "Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 26 (2011), s. 63-72.
- ALVER Köksal, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", (Ed. Köksal Alver), **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yay., Ankara 2006, s. 11-19.
- ALVER Köksal, "Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş", (Ed. Köksal Alver), **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yay., Ankara 2006, s. 277-288.
- BEHRAMOĞLU Ataol, "Dağlarca Neden Büyük", **Fazıl Hüsnü Dağlarca**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 45-46.
- BURİAN Orhan, **Denemeler-Eleştiriler**, Cem Yay., İstanbul 1993.
- CANATAK A. Mecit, "Modern Eleştiri Kuramları ve Mehmet Kaplan'ın Şiir Tahlil Metodu", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S: 34 (2007), s. 139-155.
- ÇETİN Nurullah, **Şiir Çözümleme Yöntemi**, 2. bs., Öncü Basımevi, Ankara 2004.
- ÇETİŞLİ İsmail, **Metin Tahlillerine Giriş I- Şiir**, 3. bs., Ankara 2004.
- DAĞLARCA Fazıl Hüsnü, **Toprak Ana**, Varlık Yay., İstanbul 1959.
- EAGLETON Terry, **Edebiyat Kuramı**, Çev.: Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., 2. bs., İstanbul 2004.
- ELİOT Thomas Stearn, **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, Çev.: Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983
- ENGİNÜN İnci, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri", **Türk Şiiri Özel Sayısı IV, (Çağdaş Türk Şiiri)**, TDK Yay., Ankara, S: 481-482 (1992), s. 565-615.
- KARAALIOĞLU Seyit Kemal, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul 1973.
- KÂHYAOĞLU Orhan, "Dağlarca'nın 'Geçiş Dönemi' Ne Anlama Geliyor", **Fazıl Hüsnü Dağlarca kitabı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2 bs., Ankara 2011, s. 62-68.
- KAPLAN Mehmet, **Şiir Tahlilleri 2**, Dergâh Yay., 8. bs., İstanbul 1997.
- KARATAŞ Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Sütun Yay., 3. bs., İstanbul 2011.
- KARPAT Kemal, **Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, Varlık Yay., İstanbul 1962.
- KURDAKUL Şükran, **Çağdaş Türk Edebiyatı 3/Cumhuriyet Dönemi I-Şiir**, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 2002, s. 186-194.
- MORAN Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yay., İstanbul 2003.
- OKAY M. Orhan, "Edebiyat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 395-397.
- OKTAY Ahmet, **Şairin Kanı, Yazınsal Eleştiriler I**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- ÖNAL Mehmet, **Edebiyat Sanatı**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2012.
- ÖZDEMİR Emin, **Eleştirel Okuma**, Bilgi Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2005.
- ŞİMŞEK Tacettin, "Masaldan Destana: Dağlarca'nın Şiiri", **Hece (Türk Şiiri Özel Sayısı)**, S: 54/55/56 (2001), s. 181-195.

Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 3. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 318-321.

TOPRAK Bedirhan, “Fazıl Hüsnü Dağlarca İle Söyleşi: Sözcüklerim Birer Tay”, **Radikal**, 17 Mayıs 2007.

WELLEK Rene ve WARREN, Austin, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, Çev: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.